

Krystyna TREMBICKA¹

O POTRZEBIE WYKORZYSTANIA ŹRÓDEŁ W POLITOLOGICZNYCH BADANIACH MYŚLI POLITYCZNEJ

Artykuł jest o rodzajach źródeł służących badaniu myśli politycznej. Są to: 1) różnorodne wytwory działalności ludzi, czyli źródła pisane i niepisane, bezpośrednie i pośrednie, adresowane i nieadresowane. Spośród nich szczególne ważne są duchowe (pisemne) i pozostałości materialne (zabytki). Wśród pierwszego typu źródeł są dokumenty: piśmiennicze (druki wytworzone przez partie polityczne, instytucje, osoby publiczne, książki, czasopisma), audialne (płyty gramofonowe, taśmy magnetofonowe z nagraniem przemówieniami, wywiad ustny w radiu, anegdota polityczna), wizualne (fotografie), audiowizualne (filmy), nośniki komputerowe (dyskietki, dyski), portale internetowe; 2) zachowania ludzi obserwowane przez badaczy (przykładem mogą być decyzje rządzących czy ich brak tzw. niedecyzje); 3) zjawiska, które można bezpośrednio obserwować; 4) ludzka pamięć. Ta ostatnia przekazuje bowiem między pokoleniami wiedzę i doświadczenia przeszłych pokoleń, obyczaje, wierzenia, język, tradycję.

W badaniu myśli politycznej podstawowe znaczenie mają świadectwa myśli politycznej. Zaliczyć do nich można teksty polityczne, jako przykład źródeł pisanych, bezpośrednich i adresowanych, zawierające poglądy, twierdzenia i wskazania, które odnoszą się do polityki jako formy życia zbiorowego. Są to dokumenty z wątkiem perswazyjnym: programy, uchwały, manifesty, deklaracje, rezolucje, instrukcje, wytyczne; opracowania przywódców partyjnych, decydentów, teoretyków, ideologów, ekspertów, publicystów, występujących w życiu publicznym jako rzeczników środowisk politycznych. Tego typu dokumenty pozwalają na odtworzenie stylu i struktury myślenia autora, środowiska politycznego czy kręgu jego ideologicznej i intelektualnej przynależności.

Bez odwołania się do różnego rodzaju źródeł trudno jest nie tylko o sformułowanie i weryfikację hipotez ale i o rzetelną narrację. Badacz nie powinien bazować na jednym rodzaju źródła, bo może narazić się na zarzut braku rzetelności. Nie jest ważna ilość źródeł, lecz ich jakość. Nie powinno pomijać się śladów, gdyż pozwalają na weryfikację świadectw.
Słowa kluczowe: źródła, świadectwa, ślady myśli politycznej

1. UWAGI WSTĘPNE

Trzy przesłanki zdecydowały o potrzebie odniesienia się do problematyki źródeł w badaniu myśli politycznej. Pierwsza wiąże się ze specyfiką nauki jaką jest politologia. Politologia, w przeciwieństwie do dyscyplin empirycznych, jest tą nauką, w której może wystąpić trudność oddzieleniem systematycznie uprawianej i poddającej się uzasadnieniu wiedzy o polityce od własnych przekonań światopoglądowych i politycznych². Problematiczne może być badanie współczesnej myśli politycznej. Uniknięciu pułapek służy warsztat naukowy: rozeznanie metodologiczne i teoretyczne, język opisu i

¹ Prof. dr hab. Krystyna Trembicka, Wydział Politologii, UMCS Lublin, Plac Litewski 3, 20 - 080 Lublin, tel. (081) 537-60-00, e-mail: krystynatrembicka@wp.pl

² B. Krauz-Mozer, *Teoria polityki. Założenia metodologiczne*, Warszawa 2007, s. 8-9.

wyjaśniania zjawisk politycznych oraz stosowny i prawidłowo dobrany materiał badawczy. Trudno jest wyobrazić sobie rozważania o tak ważnych kwestiach jak stosunek do Federacji Rosyjskiej czy koncepcje bezpieczeństwa Polski w myśli politycznej PO czy PiS bez odwołania się nie tylko do podstawowych dokumentów programowych, ale również do podjętych decyzji, ich implementacji, rezultatów decyzji (są to tzw. ślady myśli politycznej).

Druga przesłanka jest pochodną oceny rezultatów pracy niektórych uczonych. Lektura wielu opracowań, które w tytule zawierają pojęcie „myśl polityczna” pozwala zauważyć, iż badacze, szczególnie młodego pokolenia, są w stanie prowadzić wywód, a także formułować wnioski bez odwoływania się do dokumentów, czyli podstawowego materiału badawczego. Można dostrzec co najmniej dwie groźne tendencje. 1. Bazowanie na jednym źródle, np. wypowiedź zamieszczona w internecie i wokół niej prowadzenie wywodu; wtedy autor niejako ustawia obiekt badawczy w narożniku w roli przeciwnika i „bije”, ferując radykalne oceny, niekiedy niemające związku z rzeczywistością. Przykładem mogą być rozważania na temat Radio Maryja i oceny o ekstremizmie stacji). 2. Ferowanie wniosków w oparciu o publicystykę przeciwników badanej partii politycznej; tego typu sytuacja dotyczy oceny np. myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości, wcześniej LPR. Konstruowanie oceny rzeczywistości z lat 2006-2007 w oparciu o jednorodną politycznie prasę, czy o jedno medium elektronicznie („Gazeta Wyborcza”, „Polityka”, TVN) doprowadziło do wniosków o zagrożeniu demokracji, a nawet groźby totalitaryzmu w Polsce. IV RP urosła do monstrum zagrażającego najżywości interesom jej obywateli. Na nic się zdają cykliczne informacje o kolejnych umorzeniach śledztw w sprawach o nadużyciach władzy przez polityków PiS. Owe przewody sądowe, uzasadnienia prokuratorów do decyzji o braku podstaw do wszczęcia postępowania, czy umorzenie śledztw to nic innego jak źródła do poznania epoki PiS. Terminarz spotkań ówczesnego prezesa rady ministrów Jarosława Kaczyńskiego jest pierwszorzędnym źródłem do poznania priorytetów i sprawdzenia czy prawdziwą była upowszechniana przez polityków konkurencyjnych partii politycznych a popularyzowana w mediach teza, że głównym obszarem zainteresowań premiera były służby specjalne i „polowanie” na przeciwników politycznych. A obecne i powielane za politykami i przychylnymi im publicystami opinie o zgodnej z prawem, ale nagannej, bo blokującej prace rządu, praktyce vetowania przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego inicjatyw ustawodawczych? Wystarczyło tylko policzyć ilość stosowania veta i porównać do praktyki poprzednika, aby stwierdzić, że opinie w tej kwestii były nieprawdziwe. Dokumenty wytworzone przez konkurencję polityczną, czyli źródła pośrednie nie mogą być głównym materiałem badawczym do poznania wybranej myśli politycznej.

Trzecia przesłanka jest wynikiem przekonania, że istnieje potrzeba sporządzenia katalogu najbardziej przydatnych do poznania myśli politycznej źródeł, ich gradacji, zastanowienia się jakie źródła są niezbędne, aby móc w ogóle wypowiadać się miarodajnie, przynajmniej w odniesieniu do podmiotów posiadających tzw. domkniętą myśl polityczną.

2. POJĘCIE I RODZAJE ŹRÓDEŁ PRZYDATNYCH W BADANIU MYŚLI POLITYCZNEJ

Źródło jest narzędziem umożliwiającym dotarcie do przeszłości politycznej, gospodarczej i kulturowej ludzi³. Jest nim wszystko skąd można czerpać informacje pomocne do rekonstrukcji przeszłości i poznania rzeczywistości. Jeżeli w najszerszym ujęciu źródłem jest każda utrwalona i zachowana pozostałość ludzkiej myśli, działania lub jeszcze szerzej – życia ludzkiego służąca jego poznaniu bądź rekonstrukcji, to będą nim wszelkie informacje o życiu politycznym, gdziekolwiek się one znajdują. Badacze są zgodni, że źródłem są pozostałości po celowej i świadomej działalności człowieka, pisane i niepisane („nieme pomniki”, czyli źródła materialne), tradycja⁴.

Badaniu myśli politycznej służą różne rodzaje źródeł. Po pierwsze, są to różnorodne wytwory działalności ludzi. Wytworami działalności ludzi są źródła pisane i niepisane, bezpośrednie i pośrednie, adresowane i nieadresowane. Spośród nich szczególne ważne są duchowe (pisemne) i pozostałości materialne (zabytki). Wśród pierwszego typu źródeł są dokumenty⁵: piśmiennicze (druki wytworzone przez partie polityczne, instytucje, osoby publiczne, książki, czasopisma), audialne (płyty gramofonowe, taśmy magnetofonowe z nagranyymi przemówieniami; wywiad ustny w radiu, anegdota polityczna), wizualne (fotografie), audiowizualne (filmy), nośniki komputerowe (dyskietki, dyski), coraz częściej portale internetowe. Te przedostatnie pozwoliły zorientować się o projektowanych przekształceniach własnościowych w obrębie „czwartej władzy” w III RP podjętych przez SLD. Źródłem materialnym są zabytki, np. pomniki. Politycy składając wieńce i wygłaszając tam przemówienia, pozwalają na poznanie systemu wartości, pod którym podpisują się kierowane przez nich partie polityczne a identyfikowane z cokołami.

Po drugie, do źródeł należy zaliczyć zachowania ludzi obserwowane przez badaczy⁶. Przykładem zachowania ludzi mogą być decyzje rządzących czy ich brak (tzw. niedecyzje). Politycy sprawujący władzę polityczną mogą zmieniać rzeczywistość poprzez akty prawne. Nie sposób więc badać myśli politycznej bez analizy ustaw i ich implementacji, które są ukoronowaniem myślenia o jakiejś kwestii. W ustawach odbija się interes grup społecznych, do których adresowana jest polityka aktualnie rządzących. Jeżeli przyjąć, że źródłami do badania myśli politycznej są świadectwa i ślady⁷, to dokumenty prawne będą tymi drugimi, czyli śladami po działaniach ludzkich, które nie powstały, aby pozostała po nich pamięć lecz zostały wytworzone w celach praktycznych⁸.

³ T. Buksiński, *Interpretacje źródeł historycznych pisanych*, Warszawa-Poznań 1992, s. 4.

⁴ H. Dominiczak, *Wstęp do badań historycznych*, Częstochowa 1998, s. 168-169.

⁵ Dokumentem w nauce jest „każdy przedmiot materialny i sporządzony w formie pisma będący świadectwem jakiegoś faktu, zjawiska lub myśli ludzkiej”. H. Dominiczak, *op. cit.*, s. 178.

⁶ J. Topolski, *Mit źródła historycznego (źródła historyczne w filozofii argumentacji)*, [w:] *O nauce i filozofii nauki. Księga poświęcona pamięci Jerzego Giedymina*, red. K. Zamiary, Poznań 1995, s. 141.

⁷ Świadectwami myśli politycznej są wystąpienia publiczne, dokumenty partyjne, publicystyka, artykuły prasowe, na podstawie których można dokonać rekonstrukcji poglądów politycznych, śladami natomiast decyzje polityczne podejmowane przez osoby aktywne na różnych arenach politycznych i/ lub uczestniczące w sprawowaniu władzy. Zob. W. Paruch, *Między wyobrażeniami a działaniami. Wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1, s. 13.

⁸ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 325-326.

Specyficznymi decyzjami są niedecyzje. Jak inaczej racjonalnie wytłumaczyć brak przekonujących reform rządu kierowanego przez Donalda Tuska w ochronie zdrowia. Lektura dokumentów wytworzonych przez kierownicze gremia niewiele pomoże, podobnie jak analiza publicznych wystąpień polityków. Za każdym razem będą protestować przeciwko zarzutom wysuwanych przez politycznych przeciwników, że nie jest celem PO prywatyzacja infrastruktury służby zdrowia. Brak jawnie wysuwanego postulatu prywatyzacji szpitali jest racjonalny, gdyż Polacy nie chcą prywatyzacji tej sfery życia. Rządzący mogą zatem tylko czekać. Być może zapaść służby zdrowia zmieni opinię Polaków na temat przekształceń własnościowych i w końcu zaakceptują prywatyzację.

Po trzecie, źródłem będą zjawiska, które można bezpośrednio obserwować⁹. Brak bezpośrednich informacji w postaci dokumentów nie znaczy, że nie można badać myśli politycznej. Przypomnieć należy, że ważna monografia Jadwigi Staniszkis *Ontologia socjalizmu* i liczne opracowania o tzw. uwłaszczeniu nomenklatury powstały na podstawie obserwacji procesów i zjawisk w gospodarce Polski Ludowej. Staniszkis, mając bardzo ograniczony dostęp do źródeł „pisanych”, a nawet mając wgląd w dokumenty wytworzone przez partię rządzącą zawierające oczywistą nieprawdę, była w stanie dostrzec już w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX w. faktyczną transformację własnościową, która poprzedziła zmiany polityczne.

Po czwarte, źródłem będzie ludzka pamięć. Ta ostatnia przekazuje bowiem między pokoleniami wiedzę i doświadczenia przeszłych pokoleń, obyczaje, wierzenia, język, tradycję. Tradycją są przekazy ustne, wszystko co pozostało w świadomości ludzkiej przekazywanej z pokolenia na pokolenie. Badacze myśli politycznej, uwzględniając recepcje, odwołują się do ważnych dla partii politycznych segmentów przeszłości. Działające współcześnie partie polityczne nawiązują do różnych tradycji: I i II Rzeczypospolitej, endeckiej, piłsudczykowskiej, ludowcowej.

Jak wiele źródeł jest potrzebnych do poczynienia wiarygodnych ustaleń odnośnie myśli politycznej? W tej kwestii należy przywołać Jerzego Topolskiego, który miał rację uznając za mit, że wielość źródeł (w dużych ilościach) daje automatycznie solidną podstawę dojścia do prawdy. Źródło nie daje gotowych informacji, bo powstają one dopiero w toku aktów interpretacyjnych, np. kronika „reprezentuje jedynie własną historię”¹⁰. Źródło nie „odbija” rzeczywistości, jeżeli już coś „odbija” to projekcje autora. Źródło może mieć różną moc informacyjną. Jest nośnikiem informacji potencjalnych, które można pozyskać, jeżeli badacz wie jak się nim posłużyć¹¹. Źródła znaczą tyle, ile badacz potrafi z nich odczytać. Zasób informacji, jakie można pozyskać zależy zarówno od umiejętności warsztatowych (aktu interpretacji), jak i od rodzaju źródła. Niewątpliwie źródła do badania współczesnej myśli politycznej jest zdecydowanie więcej niż z minionych epok. Problemem jest nie tyle dostęp do nich i ich odczytanie, ile warsztatowe wykorzystanie.

⁹ M. Przybylski, *Politologia. Zarys problematyki*, Warszawa 2004, s. 19.

¹⁰ J. Topolski, *Rozważania o teorii źródeł historycznych*, [w:] *W kręgu historii, historiografii i polityki*, red. A. Barszczewska-Krupa i in., Łódź 1997, s. 12.

¹¹ *Ibidem*, s. 9-10.

3. DOKUMENTY W BADANIU MYŚLI POLITYCZNEJ

Można dokonać gradacji i hierarchii źródeł, które w badaniach myśli politycznej przydatne są bardziej niż inne. W badaniu podstawowe znaczenie mają świadectwa myśli politycznej. Zaliczyć do nich można teksty polityczne, jako przykład źródeł pisanych, bezpośrednich i adresowanych, zawierające poglądy, twierdzenia i wskazania, które odnoszą się do polityki jako formy życia zbiorowego. Są to dokumenty z wątkiem perswazyjnym: programy, uchwały, manifesty, deklaracje, rezolucje, instrukcje, wytyczne; opracowania przywódców partyjnych, decydentów, teoretyków, ideologów, ekspertów, publicystów, występujących w życiu publicznym jako rzeczników środowisk politycznych, wywiady. Tego typu dokumenty pozwalają na odtworzenie stylu i struktury myślenia autora, środowiska politycznego czy kręgu jego ideologicznej i intelektualnej przynależności. Struktura myślenia i system poglądów są pewną całością złożoną z różnych elementów i nie powinno rozpatrywać się ich osobno, wrywając niejako z kontekstu. Teksty polityczne, które są przejawem i zapisem owych struktur będą także najbardziej reprezentatywnymi i miarodajnymi źródłami dla badacza tych struktur. W tekstach politycznych znajdziemy: 1) struktury światopoglądu w odniesieniu do całokształtu spraw człowieka, społeczeństwa, państwa, polityki, historii, dobra i zła, czy bytu w ogóle; 2) struktury myślenia politycznego zawierającego wątki tak ideologiczne, jak i politologiczne; 3) struktury myślenia politologicznego, zawierającego wątki opisujące i wyjaśniające rzeczywistość polityczną, wątki opisujące i wyjaśniające charakter skutecznych działań w realizacji celów politycznych; 4) struktury myślenia socjotechnicznego, zawierającego elementy o charakterze prakseologicznym i politycznym¹².

Ważnym świadectwem są dzieła polityczne, filozoficzne, religijne, prawne, naukowe, gdyż były inspiracją i odniesieniem dla twórców myśli politycznej. Ideologowie i teoretycy tworzyli ideologie i doktryny polityczne, które wchodziły w skład polityki tworząc jej pierwszy, najbardziej ogólny poziom. Ich teksty pozwalają poznać ogólną rzeczywistość, wizję świata, wartości i zasady w tworzonej przez nich ideologii.

Bez wspomnienia o Carlu Smitcie i jego broszurze o polityczności nie sposób pisać o totalitaryzmie i twórcach III Rzeszy Niemieckiej, bez spuścizny Karola Marksa i Fryderyka Engelsa o komunistycznej myśli politycznej. Encykliki papieskie były ważną częścią inspiracji i myślenia chrześcijańskich demokratów.

Jednym ze źródeł są pamiętniki, wspomnienia i dzienniki. Pamiętniki są źródłem adresowanym, zawierają bagaż perswazyjny, choćby chęć przekonania odbiorcy (potomnych), że przekazuje im się prawdę. Pamiętniki trzeba traktować z dużą ostrożnością ze względu na duży ładunek subiektywizmu, gdyż wydają się być mniej wiarygodne niż źródła aktowe, a więc wytworzone przez instytucje. Istotne jest rozróżnienie tego rodzaju źródeł ze względu na jedno kryterium – czas, w jakim było tworzone: czy źródło było zapisem bieżącym, przekazem niejako „na gorąco”, gdy zapis powstawał spontanicznie, czy *post facum*, z perspektywy minionych lat, wspomnieniem. Pierwszy rodzaj źródeł nie wyklucza istnienia motywu celowości. Autor mógł myśleć o ich późniejszym opublikowaniu. Rolę tę pełnią dzienniki. Dzienniki zawierają relacje z wydarzeń oraz mogą być poszerzone o oceny i refleksje. Różnice między pierwszym a drugim rodzajem dzienników nie są zasadnicze, choć niewątpliwie dziennik prowadzony

¹² J. Goćkowski, *Wątki socjotechniczne w historii myśli politycznej*, „Kwartalnik Historyczny”, 1974, nr 3, s. 572-573.

z myślą o jego późniejszej publikacji mieści w sobie autocenzurę, mniej jest w nim spontaniczności. Bez względu na rodzaj wspomnień, tj. czy są spontaniczne, których pomysłodawcą był tylko i wyłącznie autor źródła (dzienniki polityczne Mieczysława Rakowskiego), czy były zamawiane przez instytucję (zgrupowane w Archiwum Akt Nowych relacje działaczy ruchu robotniczego), czy reżyserowane (wywiady-rzeki) wszystkie one mogą powstać w oparciu o podobne działania: prowadzone i zachowane notatki, pracę badawczą własną, np. przegląd prasy i opracowań naukowych. Wspomożenie się autora „pomocami naukowymi” sprawia, że źródło ztraca swój subiektywny charakter¹³.

Tego rodzaju defekt posiadają wspomnienia reżyserowane, powstałe na zamówienie instytucji (placówki badawczej), życiorysy lub z inicjatywy własnej. Współcześnie szczególnie modne są wywiady-rzeki polityków odgrywających czołową rolę na scenie politycznej. Politycy mogą też zatrudnić inną osobę do napisania za siebie wspomnień, zaakcentować treści, jakie należy uwypuklić, a co pominąć. Wywiady-rzeki służą konkretnym celom politycznym: 1) pozyskaniu odbiorcy, 2) pogiębieniu konkurentów politycznych, 3) wytłumaczeniu własnych poczynań¹⁴.

Badacz, dokonując krytyki źródeł, musi wiedzieć, że współcześnie wielokrotnie faktycznymi autorami wspomnień są zatrudniane przez polityków osoby (casus Lecha Wałęsy). Zatem przed wykorzystaniem tego rodzaju źródła jest ważne zbadanie wiarygodności informatora (zastanowienie się czy mówi on prawdę, czy mógł znać prawdę, oczywiście w rozumieniu informatora). Wywiady-rzeki, publikowane z reguły przed wyborami, pozwalają na ukazanie taktyki partii politycznej, czy stylu myślenia lidera i środowiska politycznego, z którego się wywodzi.

Wspomnienia mają zróżnicowany stopień wiarygodności, wymagają zatem weryfikacji. Są pożyteczne, ale jako źródło uzupełniające. Można na ich podstawie ustalić trzy sfery poznania, a mianowicie pozyskać informacje o: 1) zachowaniach autorów, 2) wydarzeniach, 3) odczuciach, nastroju chwili, stanu świadomości aktorów, wyobrażenia o faktach świadomości społecznej, jak były odbierane i przyjmowane.

Dzienniki i wspomnienia są pomocne w rekonstrukcji funkcjonowania różnych grup nieformalnych, ustaleniu wpływu związków towarzyskich na zachowania w sferze publicznej, zwłaszcza podejmowane decyzje. Pamiętniki o charakterze ankiety, kierowanej do konkretnych grup społecznych, zamówione przez instytucje badawcze pozwalają na rekonstrukcję zachowań masowych, stanu świadomości grup społecznych.

Uczony badający Polskę Ludową zapewne nie wyobraża sobie, że można dobrze oddać wszystko, co dotyczyło elity władzy bez *Dzienników politycznych* Mieczysława Rakowskiego. Rakowski, jako redaktor naczelny „Polityki” był nie tylko wpływową osobistością z kręgu elity władzy, ale również ważnym świadkiem historii. Choć dzienniki Rakowskiego są traktowane jako źródło wiarygodne, to przed oddaniem do druku zostały poddane retuszowi. Politycy, pisarze, działacze społeczni, duchowni, którzy pozostawili po sobie tomy wspomnień, przydatnych po latach do rekonstrukcji

¹³ R. Wapiński, *Pamiętniki jako źródła w badaniach społecznych*, [w:] *Historia, prawo, polityka*, red. J. Baszkiewicz, A. Bodnar, S. Gebethner, Warszawa 1990, s. 177-178.

¹⁴ Zob. D. Tusk, *Solidarność i duma*, Gdańsk 2005; J. Palikot, A. Wojciechowska, *Kulisy Platformy. Tajemnice Platformy, rządu i parlamentu ujawnia Janusz Palikot*, Warszawa 2011; idem, *Kuchnia Palikota*, Kikimora 2012; M. Michniewicz, P. M. Rudnicki, *Czas na zmiany. Rozmowa z Jarosławem Kaczyńskim*, Warszawa 2014; P. Piskorski, *Między nami liberalami*, Warszawa 2014.

minionej rzeczywistości, czy przynajmniej przybliżenia klimatu, w jakim funkcjonowali twórcy myśli politycznej, spełnili rolę świadków historii.

Podobne znaczenie mają listy. Korespondencja prywatna pozwala na poznanie okoliczności zdarzeń. Listy Róży Luksemburg, głównego ideologa SDKP i SDKPiL, do Leona Jogichesa pozwoliły stwierdzić, że tak ważna kwestia, jaką była dla porewolucyjnej Europy przynależność Litwy (do Polski czy Rosji) została rozstrzygnięta poza gremium kierowniczym partii, w drodze wymiany myśli między korespondującymi liderami partii a zarazem partnerami życiowymi, niejako obok innych ważnych spraw¹⁵.

Jednym ze źródeł są wytwory prasowe. Oczywiście są związki między czasopismami a ośrodkami politycznymi. Czasopismo może: 1) poprzedzać powstanie organizacji politycznej, ma możliwość kształtowania opinii publicznej i podobną rolę spełnia wobec ruchu politycznego (casus „Gazety Wyborczej” wobec późniejszej Unii Demokratycznej); 2) lokować się poza istniejącymi i sformalizowanymi grupami politycznymi i zajmuje pozycję niezależną, stając się twórcą myśli politycznej („Krytyka Polityczna”); 3) być oficjalnym organem partyjnym („Trybuna Ludu”); 4) oficjalnie występować w formule niezależnej, niemniej analiza zawartości publikowanych w nim tekstów pozwala ustalić związki ideowe i polityczne z konkretnym środowiskiem politycznym („Polityka”, „Przegląd”). Prasa zaangażowana politycznie pozwala na ustalenie dynamiki zmian w systemie poglądów oraz zasięgu i oddziaływania myśli politycznej na społeczeństwo. Czasopismo może być niekiedy jedynym źródłem pozwalającym w pełni lub we fragmentach poznać zasady ideologiczne czy programowe jakiegoś środowiska politycznego czy zbadać stopień spójności głoszonego programu¹⁶. Badaniu myśli politycznej służą przede wszystkim czasopisma ideotwórcze, polityczne (partyjne), będące oficjalnymi organami partii (ogólnokrajowe i regionalne, międzynarodowe) a w nich artykuły wstępne, wypowiedzi programowe, komentarze, polemiki polityczne.

Źródłem są rezultaty badań, np. opinii publicznej oraz raporty. Mając rezultaty badań potrafimy lepiej zrozumieć zachowania liderów partyjnych, taktykę partii politycznych, ich sposobu rządzenia¹⁷. Socjologia polityki (stosunków politycznych) wprowadza takie źródła jak: wywiad, ankieta, obserwacja, eksperyment, sondaż (metody behawioralne, czyli dotyczące zachowań). Liderzy partyjni w pracy nad dokumentami partii politycznych posiłkują się wiedzą zawartą w opracowaniach naukowych i uwzględniają badania opinii publicznej. Warto pamiętać, np. badając politykę rządu kierowanego przez D. Tuska, o korelacji między konkretnymi decyzjami politycznymi i rezultatami badań zamawianych przez obóz rządzący. Program PiS był oparty na rezultatach badań skupionych wokół partii uczonych. Szeroka publiczność może nie wiedzieć, że partie pretendujące do sprawowania władzy mają duże zaplecze eksperckie złożone z wysokiej klasy specjalistów.

Źródłem do poznania myśli politycznej, np. PZPR mogą być rezultaty badań prowadzonych w dobie PRL. Wartość poznawcza dużej części opracowań jest niewielka. Zdominowane przez historyków związanych z partią rządzącą, mających monopol na

¹⁵ R. Luksemburg, *Listy do Leona Jogichesa-Tyszki*, t. 2, Warszawa 1968, s. 514.

¹⁶ A. Paczkowski, *Badania historyczno prasowe w zastosowaniu do badań nad dziejami myśli politycznej*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX w.*, t. 4: *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, red. H. Zieliński, Wrocław 1980, s. 10-11.

¹⁷ Zob. B. Krauz-Mozer, W. Szostak, *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Kraków 1993, s. 63 i n.

badania były obdarzone wadą. W małym zakresie były oparte na źródłach i mieściły w sobie ograniczenia cenzorskie i ideologiczne¹⁸. Niemniej dorobek badaczy w PRL był interesujący, gdyż odzwierciedlał charakter epoki, sposób postrzegania rzeczywistości, mentalność i język.

Materiał statystyczny służy do poznania konkretnej rzeczywistości (dane GUS, „Rocznika Statystycznego”, policyjne). Statystyka pozwala na przedstawienie rozpatrywanych zjawisk w postaci tablic, w których się podaje ile razy lub w jakiej liczbie określone fakty występują w jakiejś społeczności i umożliwia poznanie skutków podejmowanych decyzji. Wydaje się, że interesujące byłoby, gdyby któryś z badaczy sprawdził ile było spektakularnych aresztowań o godzinie 6 rano, czy w ogóle tzw. aresztów wydobywczych i skonfrontowanie tej negatywnie ocenianej praktyki z doby PiS z analogiczną działalnością instytucji państwowych w okresie rządów innych partii politycznych. Dopiero wtedy można oddzielić wyobrażenia o minionej rzeczywistości od rzeczywistości. Dokumenty wytworzone przez konkurencję polityczną, czyli źródła pośrednie nie mogą być głównym materiałem badawczym do poznania jakiejś myśli politycznej.

Sprawozdania gremiów decyzyjnych z różnego rodzaju działalności pozwalają na weryfikację wielu atrakcyjnie brzmiących fragmentów programu partyjnego i konfrontację z rzeczywistością. O stylu politycznego myślenia i działania możemy wnioskować na podstawie podsłuchanych a znanych obywatelom i badaczom rozmowach osób zaliczanych do elity władzy III RP (tzw. taśmy prawdy z 2014 r.).

Jeszcze jednym źródłem jest literatura polityczna, satyra i film. W różnych systemach politycznych twórcy (pisarze polityczni, satyrycy, filmowcy) mają swój udział w tworzeniu i utrwalaniu instytucji kultury politycznej, kształtowaniu, w przypadku państw niedemokratycznych w zgodzie z doktryną i strategią polityczną rządzących, lub, gdy chodzi o demokracje wyznawanym światopoglądem i przynależnością środowiskową, życia politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego.

Badacz komunistycznej myśli politycznej wie, że trudno jest weryfikować relacje między przywódcami KPP a liderami państwa radzieckiego i Międzynarodówki Komunistycznej bez dokumentów wytworzonych przez działaczy, którzy odeszli z ruchu komunistycznego i zdążyli wyemigrować z ZSRR. Są one rozproszone po całym świecie. Z tego też względu w pewnej mierze źródłem pomocniczym, przynajmniej do zrekonstruowania postaw, stylu myślenia i działania politycznego oraz atmosfery, jaka panowała wśród komunistów przebywających w ZSRR w latach trzydziestych XX w.

¹⁸ Zob. B. Dymek, *Geneza i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1948–1954)*, Warszawa 1988; idem, *Z dziejów PZPR w latach 1956–1970*, Warszawa 1987; idem, *Procesy integracyjne wewnątrz PZPR między I i II Zjazdem, [w:] Rozwój i działalność 1948–1975. Materiały sesji naukowej poświęconej 30 rocznicy zjednoczenia ruchu robotniczego w Polsce*, Warszawa 1977, s. 217–232; idem, *Konsolidacja organizacyjna PZPR po zjednoczeniu. Powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, „Zeszyty Naukowej Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR” 1978, nr 4, s. 21–45; W. Góra, *O charakterze i rozwoju rewolucji ludowodemokratycznej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1968 nr 2; idem, *Wewnętrzne i międzynarodowe przesłanki powstania władzy ludowej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1969, nr 2; Z. Kozik, *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982; idem, *Przemiany polityczne w Polsce w świetle VII i VIII Plenum KC PZPR w 1956 r.*, „Z Pola Walki” 1980, nr 2; M. Orzechowski, *Wizja społeczeństwa socjalistycznego w teorii i praktyce polskiego ruchu robotniczego*, „Z Pola Walki” 1984, nr 1–2; idem, *Wspólnota socjalistyczna w myśli politycznej PZPR (1949–1979)*, „Z Pola Walki” 1979, nr 2.

może być krytyka i publicystyka polityczna oraz literatura twórczego środowiska polonijnego. Analiza treści i formy wypowiedzi świadectw myśli politycznej pozwalała stwierdzić, że typowe dla środowiska komunistycznego były teksty „demaskatorskie”, sprowadzające się w głównej mierze do tropienia wszelkich odchyłeń i wrogów, głównie we własnym obozie. W kraju pojawiły się nieliczne prace krytyczne ukazujące wewnętrzne rozterki i dylematy komunistów zaangażowanych w powodzenie ZSRR, pokazujące problem podziemia komunistycznego, uwzględniające wiele zjawisk, konfliktów oraz uwikłań, zależności i zobowiązań, jakie nakładała na pojedynczego rewolucjonistę jego przynależność partyjna¹⁹.

4. WNIOSKI

Rozważania na temat wykorzystania źródeł w politologicznych badaniach myśli politycznej pozwalają sformułować następujące wnioski. Bez odwołania się do różnego rodzaju źródeł trudno jest nie tylko o sformułowanie i weryfikację hipotez ale i o rzetelną narrację. Badacz nie powinien bazować na jednym rodzaju źródła, bo może narazić się na zarzut braku rzetelności. Nie jest ważna ilość źródeł, lecz ich jakość. Spośród świadectw myśli politycznej najważniejsze są teksty polityczne. Nie powinno pomijać się śladów, gdyż pozwalają na weryfikację świadectw.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- [1] Górską H., *Ślepe tory*, Warszawa 1937.
- [2] Górską H., *Ucieczki*, Warszawa 1939.
- [3] Luksemburg R., *Listy do Leona Jogichesa-Tyszki*, t. 2, Warszawa 1968.
- [4] Michniewicz M., Rudnicki P. M., *Czas na zmiany. Rozmowa z Jarosławem Kaczyńskim*, Warszawa 2014.
- [5] Palikot J., *Kuchnia Palikota*, Kikimora 2012.
- [6] Palikot J., Wojciechowska A., *Kulisy Platformy. Tajemnice Platformy, rządu i parlamentu ujawnia Janusz Palikot*, Warszawa 2011.
- [7] Piskorski P., *Między nami liberalami*, Warszawa 2014.
- [8] Tusk D., *Solidarność i duma*, Gdańsk 2005.
- [9] Wolica A., *Kielich goryczy*, Warszawa 1939.
- [10] Wolica A., *Rudy*, Warszawa 1939.
- [11] Wolica A., *Ulica ogrodowa*, Warszawa 1938.

Opracowania

- [1] Buksiński T., *Interpretacje źródeł historycznych pisanych*, Warszawa-Poznań 1992.
- [2] Dominiczak H., *Wstęp do badań historycznych*, Częstochowa 1998.
- [3] Dymek B., *Geneza i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1948–1954)*, Warszawa 1988.

¹⁹ Zob. utwory Haliny Górskiej: *Ucieczki*, Warszawa 1939; eadem, *Ślepe tory*, Warszawa 1937; A. Wolicy, *Ulica ogrodowa*, Warszawa 1938; idem, *Rudy*; Warszawa 1939; idem, *Kielich goryczy*, Warszawa 1939.

- [4] Dymek B., *Konsolidacja organizacyjna PZPR po zjednoczeniu. Powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, „Zeszyty Naukowej Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR” 1978, nr 4.
- [5] Dymek B., *Z dziejów PZPR w latach 1956–1970*, Warszawa 1987.
- [6] Goćkowski J., *Wątki socjotechniczne w historii myśli politycznej*, „Kwartalnik Historyczny”, 1974, nr 3.
- [7] Góra W., *O charakterze i rozwoju rewolucji ludowodemokratycznej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1968 nr 2.
- [8] Góra W., *Wewnętrzne i międzynarodowe przesłanki powstania władzy ludowej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1969, nr 2.
- [9] *Historia, prawo, polityka*, red. J. Baszkiewicz, A. Bodnar, S. Gebethner, Warszawa 1990, s. 177-178.
- [10] Kozik Z., *Przemiany polityczne w Polsce w świetle VII i VIII Plenum KC PZPR w 1956 r.*, „Z Pola Walki” 1980, nr 2.
- [11] Kozik Z., *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982.
- [12] Krauz-Mozer B., Szostak W., *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Kraków 1993.
- [13] Krauz-Mozer B., *Teoria polityki. Założenia metodologiczne*, Warszawa 2007.
- [14] *nauce i filozofii nauki. Księga poświęcona pamięci Jerzego Giedymina*, red. K. Zamiary, Poznań 1995.
- [15] Orzechowski M., *Wizja społeczeństwa socjalistycznego w teorii i praktyce polskiego ruchu robotniczego*, „Z Pola Walki” 1984, nr 1-2.
- [16] Orzechowski M., *Wspólnota socjalistyczna w myśli politycznej PZPR (1949–1979)*, „Z Pola Walki” 1979, nr 2
- [17] Paruch W., *Między wyobrażeniami a działaniami. Wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1.
- [18] *Polska myśl polityczna XIX i XX w.*, t. 4: *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, red. H. Zieliński, Wrocław 1980.
- [19] Przybylski M., *Politologia. Zarys problematyki*, Warszawa 2004.
- [20] *Rozwój i działalność 1948–1975. Materiały sesji naukowej poświęconej 30 rocznicy zjednoczenia ruchu robotniczego w Polsce*, Warszawa 1977.
- [21] Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1984.
- [22] *W kręgu historii, historiografii i polityki*, red. A. Barszczewska-Krupa i in., Łódź 1997.

ABOUT THE NEED TO USE SOURCES IN POLITICAL RESEARCH OF POLITICAL THOUGHT

Sources are necessary in research of political thought. We have different types of sources: 1) various products of human activity, that is, written and unwritten, direct and indirect, addressed and not addressed sources. Among them, spiritual (written) and material remains (monuments) are particularly important. The first type of sources include: writing documents (prints made by political parties, institutions, public figures, books, magazines), audio documents (gramophone records, tapes with recorded speeches, oral interview on the radio, political anecdote), visual (photographs), audio-visual (video), computer storage media (floppy disks), websites.; 2) human behavior observed by researchers (for example, rulers' decisions or lack of them, so-called no-decisions); 3) phenomena that can be directly

observed; 4) the human memory. This last transmits knowledge and experiences between generations – customs, beliefs, language, tradition of past generations.

Certificates in the study of political thought are essential. These include political texts, as an example of written sources, direct and addressed, including views, statements and indications that relate to politics as a form of collective life. These are documents containing persuasive threads: programs, resolutions, manifests, declarations, resolutions, instructions, guidelines; elaborations of party leaders, decision-makers, theorists, ideologues, experts, journalists, occurring in the public as the spokespersons of political circles. These types of documents allow to recreate the style and structure of thinking of the author, the political environment or the circle of his ideological and intellectual belonging.

Without appeal to different types of sources it is difficult not only to formulate and verify hypotheses but also to create a reliable narration. The researchers should not rely on one type of source because they can be accused of a lack of fairness. Not important is the number of sources, but their quality. We should not ignore the signs, as they allow for the verification of the certificates.

Keywords: sources, evidences and signs of political thought.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.29

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: lipiec 2015